

ضرورت و راهکارهای تحقق وحدت اسلامی از منظر قرآن و روایات

حجت الاسلام والمسلمین مرتضی غرسبان روزبهانی*

اشاره

موضوع همگرایی میان کشورهای اسلامی به لحاظ تاریخی، پیشینه‌ای طولانی دارد؛ بر همین اساس مفاهیم و الفاظی همچون امت واحده، دارالاسلام، وحدت اسلامی، اتحاد اسلامی، امت محمدیه، بلوک اسلامی، جبهه اسلامی، جهان اسلام، همبستگی دینی و اخوت اسلامی در دیدگاه‌های متفکران جهان اسلام و ادبیات سیاسی و حقوقی سابقه‌ای طولانی دارند. ایده وحدت اسلامی پیش از ورود اندیشه‌های جدید غربی در جهان اسلام وجود داشت؛ اما بعد از ورود این آرا و نظریات جدید و همچنین سیاست‌های استعماری غرب علیه مسلمانان، بیش از گذشته مورد توجه متفکران قرار گرفت.

یکی از نقشه‌های استعمارگران در راه رسیدن به اهداف خود در کشورهای اسلامی، ایجاد تفرقه در میان مسلمانان بوده است. آنان از دو طریق درصدد جلوگیری از وحدت ملت‌های اسلامی برآمدند: الف) تقویت تعصب نژادی و قومی و طایفه‌ای یا ملی‌گرایی؛ ب) تحریک تعصبات فرقه‌ای یا شیعه و سنی. امام خمینی علیه السلام در واکنش به این سیاست خصمانه فرمودند: «از ملی‌گرایی خطرناک‌تر و غم‌انگیزتر، ایجاد اختلاف بین اهل سنت و جماعت با شیعیان و القای تبلیغات فتنه‌انگیز و دشمن‌ساز بین برادران اسلامی است».^۱ بر این اساس چون روز ولادت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله طبق روایات شیعه، ۱۷ ربیع‌الاول و طبق روایات برادران اهل سنت، ۱۲ ربیع‌الاول است، در ۶ آذر ۱۳۶۰ طی پیامی از سوی ایشان، روزهای دوازدهم تا هفدهم ربیع‌الاول هر سال «هفته وحدت» اعلام شد تا در ایران و سراسر جهان اسلام با تشکیل اجتماع و کنگره‌های

* محقق رسمی پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۲۰۹.

اسلامی و جشن، ضمن تحکیم وحدت و برادری اسلامی، به پیشبرد انقلاب جهانی اسلام کمک شود. از آن زمان تاکنون در ایران و سایر کشورهای اسلامی هفته وحدت با شکوه تمام برگزار می‌شود.

این تحقیق به دنبال ضرورت تحقق وحدت اسلامی و راهکارهای تحقق آن از منظر قرآن کریم و روایات به عنوان منبع مشترک امت اسلامی است. در این نوشتار تلاش شده است پس از مفهوم‌شناسی مقوله وحدت، ابتدا ضرورت «وحدت اسلامی» تبیین گردد و سپس به بیان راهکارهای تحقق آن در جوامع اسلامی پرداخته می‌شود.

ماهیت وحدت

مقصود از وحدت اسلامی، همبستگی مسلمانان و اتحاد پیروان مذاهب گوناگون با وجود اختلاف‌های مذهبی در برابر دشمنان اسلام است. وحدت اسلامی به معنای یکی شدن مذاهب نیست؛ چراکه این نوع وحدت نه شدنی است و نه منظور داعیان وحدت این است؛ همچنین وحدت به معنای نادیده‌گرفتن اختلاف‌ها و شیعه‌شدن سنی یا سنی‌شدن شیعه نیست، بلکه منظور از وحدت شیعه و سنی، کنارگذاشتن مسائل اختلافی و تکیه بر مشترکات و مبنا قراردادن آنها در تعامل با یکدیگر و در مسائل مربوط به جهان اسلام و صحنه بین‌المللی است؛ به گونه‌ای که مسلمانان با چشم‌پوشی از اختلاف‌ها و پرهیز از تفرقه، در مسائل جهان اسلام همسو و هم‌جهت حرکت کنند. به تعبیر دیگر، اختلاف‌ها مانع از اخوت اسلامی و وحدت صفوف مسلمانان در برابر دشمنان نیست. بنابراین معنای اتحاد شیعه و سنی، دست‌برد داشتن و کوتاه آمدن از اصول و اعتقادات خویش نیست، بلکه معنای صحیح وحدت این است که با توجه به اشتراک‌های بسیاری که بین دو مذهب وجود دارد، دو گروه باید بر محور این مشترکات به هم نزدیک شوند و برای حفظ و تعالی اسلام با یکدیگر همکاری و همیاری داشته باشند؛ چراکه هر دو دارای دشمن واحدی هستند و دشمنان اسلام، دشمنان هر دو مذهب هستند. رهبر معظم انقلاب در تعریف وحدت معتقدند: مراد ما از وحدت اسلامی، یکی شدن عقاید و مذاهب اسلامی نیست. مراد ما از وحدت دنیای اسلام، عدم تنازع است: «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا»^۱ تنازع نباشد، اختلاف نباشد»^۲.

۱. انفال: ۴۶.

۲. سیدعلی خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۸۵/۰۵/۳۰.

ضرورت وحدت اسلامی

اسلام به اصل وحدت و اتحاد از دیدگاه سیاسی - اجتماعی آن نگریسته است و بر اهمیت آن میان انسان‌ها، مسلمانان و ادیان الهی تأکید می‌کند. قرآن با هدف یکپارچگی در سایه وحدت عقیده، مؤمنان را برادران یکدیگر می‌خواند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ».^۱

امروزه در شرایطی که دشمنان اسلام تمام تلاش خویش را برای مبارزه و مقابله با اسلام به کار بسته‌اند، وحدت اسلامی بسیار ضروری‌تر از گذشته به نظر می‌رسد و پرداختن به اختلافات و مسائل تفرقه‌انگیز، نتیجه‌ای جز هدر رفتن سرمایه‌ها و استفاده دشمن از این اختلاف‌ها نخواهد داشت. ضرورت «وحدت اسلامی» را از وجوه مختلفی می‌توان اثبات کرد که در ادامه به مواردی اشاره می‌شود.

۱. تأکید بر وحدت در آیات و روایات

در آیات بسیاری از قرآن کریم به وحدت امت اسلامی توصیه شده است؛ از جمله خداوند متعال می‌فرماید: «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا»^۲ همگی به ریسمان الهی چنگ زنید و پراکنده نشوید». علامه طباطبایی ذیل تفسیر این آیه چنین اظهار می‌دارد: «شاید وجه اینکه "اعتصام به حبل الله و متفرق نشدن" نعمت خدا خوانده شده، اشاره به این معنا باشد که اگر شما را به اعتصام و عدم تفرقه می‌خوانیم، بی دلیل نیست. دلیل اینکه شما را به آن دعوت کرده‌ایم همین است که به چشم خود ثمرات اتحاد و اجتماع، تلخی عداوت و حلاوت محبت و الفت و برادری را چشیدید و در اثر تفرقه در لبه پرتگاه آتش رفتید و در اثر اتحاد و الفت از آتش نجات یافتید».^۳

خداوند متعال در قرآن کریم با چشم‌پوشی از معنای وحدت شیعه و سنی، به طور کلی اختلاف را یکی از بدترین عذاب‌ها می‌داند و می‌فرماید: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»^۴ مانند کسانی که تفرقه افکندند و اختلاف کردند بعد از اینکه به آنها بینه داده شد، نباشید و برای آنان است عذاب بزرگ».

پیامبر و ائمه معصومان علیهم‌السلام نیز در روایات متعددی بر مسئله وحدت تأکید داشته‌اند که برای

۱. حجرات: ۱۰.

۲. آل عمران: ۱۰۳.

۳. سید محمد حسین طباطبایی، المیزان، ج ۳، ص ۵۷۴.

۴. آل عمران: ۱۰۵.

نمونه به برخی از این موارد اشاره می‌شود:

پیامبر ﷺ: «أَيُّهَا النَّاسُ! عَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ وَإِيَّاكُمْ وَالْفُرْقَةَ»^۱ ای مردم، بر شما باد به جماعت و پرهیز از جدایی).

پیامبر ﷺ: «الْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ وَالْفُرْقَةُ عَذَابٌ»^۲ وحدت سبب رحمت و تفرقه موجب عذاب است).

پیامبر ﷺ: «يُدَالِلُ عَلَى الْجَمَاعَةِ وَالشَّيْطَانُ مَعَ مَنْ خَالَفَ الْجَمَاعَةَ يَرْكُضُ»^۳ دست خدا بر سر جماعت است و شیطان با کسی همراه است که با جماعت ناسازگاری کند).

امام علی علیه السلام: «عَلَيْكُمْ بِالتَّوَّاصِلِ وَالتَّابِذِلِ وَإِيَّاكُمْ وَالتَّدَايِرِ وَالتَّقَاطُعِ»^۴ بر شما باد به ارتباط و بخشش به یکدیگر و دوری گزیدن از جدایی و پشت کردن به یکدیگر).

۲. مصلحت اسلام و بهره‌مندی مسلمانان

یکی از دلایل ضرورت وحدت اسلامی، بهره‌گیری حداکثری از اسلام است و مصلحت جامعه اسلامی اقتضا می‌کند مسلمانان حول محور مشترک خود به اتحاد برسند. اهمیت وحدت را زمانی درمی‌یابیم که امام علی علیه السلام به دلیل حفظ چهره موجه نظام اسلامی در برابر دشمن واقعی و تحقق هدف نهایی وحدت که پیروزی جهان اسلام و تبیین واقعی اصول و مبانی اسلامی است، پس از رحلت نبی مکرم اسلام به جای تصاحب خلافت که طبیعتاً حق ایشان بود، سیاستی در پیش گرفت و به جای نزاع و درگیری بر اساس نوعی مصلحت‌اندیشی، عقلانیت را بر حقانیت ترجیح دادند و در آن بازه زمانی وحدت مسلمانان را مهم‌تر از خلافت می‌دانست؛ چراکه دشمنان قسم خورده اسلام و مسلمانان در پی فرصتی برای قرارداد مسلمانان را در مقابل یکدیگر بودند.

۳. اهمیت استراتژیک وحدت

وحدت امت اسلامی، ضرورت و نیاز اجتماعی سیاسی است و امری حیاتی و استراتژیک به شمار می‌آید؛ به همین دلیل جنبه صوری و تشریفاتی ندارد. رهبر معظم انقلاب می‌فرمایند:

۱. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمة، ح ۲۴۳۴.

۲. علاءالدین علی متقی هندی، کنز العمال، ح ۲۰۲۴۲.

۳. همان، ح ۱۰۳۱.

۴. محمد دشتی، نهج البلاغه، نامه ۴۷.

هدف از این کار آن است که با شعار وحدت مسلمین، که شعار درست و ضروری‌ای هم است و من از قدیم این اعتقاد و تفکر را داشتم و دارم و آن را یک مسئله استراتژیک می‌دانم - یک مسئله تاکتیکی و مصلحتی هم نیست که حالا بگوییم مصلحت ما ایجاب می‌کند که با مسلمین غیرشیعه ارتباطات داشته باشیم -، مسلمانان به تدریج این اختلافات مذهبی و طایفه‌ای را کم کنند و از بین ببرند؛ چون در خدمت دشمنان است. ما با این انگیزه صحیح، مسئله وحدت مسلمین را در جمهوری اسلامی، یک مسئله اساسی قرار داده‌ایم.^۱

۴. مقابله با دشمن

یکی از عوامل پیشرفت هر ملت و رمز پیروزی آنان، پیوند و اتحاد است؛ همان‌گونه که با اتحاد قطرات آب، مخزن بزرگ سد تشکیل می‌شود و با پیوستن جوی‌های کوچک به همدیگر رودخانه‌های عظیم به وجود می‌آید، با اتحاد انسان‌ها نیز صفوف بزرگی تشکیل می‌شود که دشمن با نگاهش به وحشت می‌افتد و فکر تجاوز به آنان را برای همیشه از سر بیرون می‌کند: «تَرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ».^۲ رهبر معظم انقلاب در این باره معتقدند: «این برای دستگاه استکبار و استعمار تهدید است؛ یک‌ونیم میلیارد مسلمان، این همه کشورهای اسلامی با این همه منابع، این نیروی انسانی فوق‌العاده. اگر این [مجموعه] متحد باشد و با وحدت به سمت اهداف اسلامی حرکت بکند، قدرتمندان دیگر نمی‌توانند در دنیا کوس قدرت بزنند».^۳

۵. ارائه تصویری واقعی از اسلام

یکی دیگر از دلایل ضرورت وحدت، تصحیح نگاه جامعه جهانی به دین مبین اسلام و ترسیم خطوط حایل میان اسلام و فرق جعلی است. دشمنان که هیچ‌گونه نقطه تاریکی در سیاست‌های پیامبر عظیم‌الشان اسلام و امامان معصوم نیافتند، سعی در به‌حاشیه‌راندن اسلام دارند و به تأسیس فرقه‌های جعلی روی آوردند که به نوعی زمینه‌ای برای افراطی نشان دادن اسلام است. این فرقه‌های جعلی از سوی استعمار پیر (انگلیس) به جهان اسلام تحمیل شده است تا تصویری غلط از اسلام در ذهن مردم بر جای بگذارد؛ از این رو با وحدت امت اسلام می‌توان با این اقدام مقابله کرد.

۱. سیدعلی خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای ستاد برگزاری کنفرانس جهانی اهل بیت (علیهم‌السلام)، ۱۳۶۹/۰۱/۲۶.

۲. انفال: ۶۰.

۳. سیدعلی خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۵/۰۹/۲۷.

راهکارهای تحقق وحدت اسلامی

با توجه به اهمیت وحدت امت اسلام، این پرسش به ذهن می‌رسد که چگونه می‌توان به این وحدت دست یافت؟ درواقع راهکار تحقق وحدت اسلامی چیست؟ در ادامه به برخی از مهم‌ترین راهکارها برای تحقق وحدت اسلامی اشاره می‌شود.

۱. روشنگری و بصیرت‌افزایی

قطعی و مسلم است که دشمنان قسم‌خورده اسلام پس از تجربه انواع روش‌ها به این نتیجه دست یافته‌اند که تنها راه تضعیف امت اسلامی و اجرای طرح‌ها و برنامه‌های توسعه‌طلبانه خود، پاشیدن بذر تفرقه و تحریک احساسات مذهبی است. بنابراین باید دید که چگونه می‌توان نقشه‌های شوم استکباری صهیونیستی را در این باب خنثی کرد. این واقعیت هم روشن و بدیهی است که دشمن در میان شیعیان و اهل سنت، عوامل نفوذی دارد که در لباس خیرخواهی و دفاع از حقیقت، نیت پلید آنها را برآورده می‌سازند. درواقع این عوامل داخلی و ایادی پیدا و پنهان دشمن، خود را حامی حقیقت جلوه می‌دهند و هر دو با وجود خصومت ظاهری با یکدیگر، در عمل تیشه به ریشه اسلام می‌زنند. در این میان کسانی هم هستند که نه از سر عناد و غرض‌ورزی بلکه از روی جهل و ناآگاهی و ناخواسته آب به آسیاب دشمن می‌ریزند. این دسته تنها از راه روشنگری و بصیرت‌افزایی است که متوجه خطای بزرگشان می‌شوند.

۲. تقویت بینش برادری امت اسلام

یکی از راه‌های رسیدن به وحدت، تقویت بینش برادری امت اسلام است. قرآن درصدد گسترش روحیه برادری بین عموم مردم به‌ویژه مسلمانان است؛ به همین دلیل تمام مؤمنان را برادر یکدیگر خطاب می‌کند و می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»^۱ مؤمنان برادر یکدیگرند». و برای حفظ منافع مشترک، مسلمانان همچون اعضای یک خانواده هستند.

۳. تأکید بر نقاط مشترک

از آنجاکه طرح موارد اختلافی در مذاهب اسلامی، وحدت و یکپارچگی امت اسلامی را خدشه‌دار می‌کند، بهترین عامل وحدت‌بخش، تأکید بر نقاط مشترک در امت اسلام است. شهید مطهری از جمله افرادی است که برای تحکیم وحدت اسلامی تلاشی خستگی‌ناپذیر کرده‌اند. ایشان باورمند بود: «آن چیزی که مانع وحدت است، بیشتر سوءتفاهماتی است که

۱. حجرات: ۱۰.

فرقه‌های گوناگون اسلامی با یکدیگر دارند؛ یعنی وقتی شیعه سنی را ناصبی بداند و سنی شیعه را معجوسی، بدیهی است که وحدتی حاصل نمی‌شود.^۱ آیت‌الله العظمی بروجردی با تیزی بر روی مرجعیت علمی ائمه علیهم‌السلام دست گذاشتند؛ زیرا مرجعیت علمی ائمه علیهم‌السلام موضوعی است که اهل سنت هم آن را باور دارند؛ به همین دلیل از این زاویه وارد شدند و تقریب مذاهب را هم از این طریق پیگیری کردند.^۲

۴. الگوگیری از بزرگان تاریخ

با مطالعه در تاریخ اسلام می‌توان شواهد فراوانی از وحدت و همگرایی و فواید آن بین مذاهب اسلامی یافت و آنها را در جایگاه اسوه و نمونه به جوامع اسلامی معرفی کرد. سیره حضرت علی علیه‌السلام بهترین الگو و اسوه برای برقراری اخوت و وحدت اسلامی است. ایشان برای حفظ وحدت مسلمانان نه تنها از حقوق خویش گذشت، بلکه از همکاری با مخالفان خود نیز دریغ نکرد. همچنین شواهد فراوانی از همکاری و وحدت شیعه و سنی در تاریخ وجود دارد؛ برای نمونه صاحب بن عباد شیعه که در دوران عباسیان وزیر بود، قاضی عبدالجبار را که از بزرگان اهل سنت بود، به سمت قاضی القضاتی منصوب کرد.

بین عالمان نیز بزرگانی از هر دو مذهب شیعه و سنی در راستای وحدت اسلامی کوشیده‌اند؛ برای نمونه افرادی چون آیت‌الله بروجردی، امام خمینی رحمه‌الله، علامه شرف‌الدین و امام موسی صدر از میان شیعه و شیخ شلتوت و دیگران از بین اهل سنت را باید نام برد که در شکل‌گیری وحدت بین مسلمانان گام‌های مؤثری برداشته‌اند.

مصلحان و متفکران مسلمانی همچون سیدجمال‌الدین اسدآبادی در سده‌های اخیر ضرورت اتحاد مسلمانان را به خوبی تشخیص داده بودند؛ به همین دلیل اساس فعالیت‌های فرهنگی سیاسی خود را بر اصل وحدت متمرکز کرده بودند. شهید مطهری معتقدند: «ظاهراً ندای اتحاد اسلام را در برابر غرب اولین بار سیدجمال بلند کرده. منظور از اتحاد اسلام، اتحاد جبهه‌ای و سیاسی بود، یعنی تشکیل صف واحد در مقابل دشمن غارتگر».^۳

آیت‌الله بروجردی از جمله عالمان و مراجعی بودند که مسائل جهان اسلام را به جد دنبال می‌کردند و همواره دغدغه انسجام و وحدت اسلامی را داشتند؛ بنابراین ایشان را باید جزء

۱. مرتضی مطهری، یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۷، ص ۴۱۳.

۲. مرتضی غرسبان، «بازشناسی رویکردهای تبلیغات حوزوی در عصر آیت‌الله بروجردی»، ص ۸۵.

۳. مرتضی مطهری، نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر، ص ۳۰.

مصلحان جهان اسلام دانست. اندیشه محوری در گفتمان آیت‌الله بروجردی این بود که در تلاش فکری و عملی خود به این نقطه رسید تا زمانی که مسلمانان متحد نباشند و جهان اسلام یک‌پارچه نشود، هیچ‌گونه اصلاحی در میان مسلمانان به وقوع نخواهند پیوست و مسلمانان روی رستگاری را در بین جوامع بشری نخواهند دید و اینجا بود که اندیشه بنیادین وحدت امت اسلام در گفتمان آیت‌الله بروجردی به عنوان یک اصل بنیادین متبلور شد.^۱

۵. بهره‌گیری از ظرفیت‌های وحدت‌بخش

مسلمانان برای دستیابی به وحدت فراگیر، ضروری است که از ظرفیت‌های وحدت‌بخش بهره گیرند. زمینه‌های وحدت بسیاری بین مسلمانان وجود دارد که با محور قرار دادن آنها می‌توان وحدت بین مسلمانان را به وجود آورد؛ خداوند، قرآن کریم، رسول اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام، مسئله مهدویت، محبت اهل بیت علیهم السلام، دفاع از مردم فلسطین، مقابله با دشمنی‌های اسرائیل و آمریکا و ... برخی از این موارد است. به اعتقاد مقام معظم رهبری:

فکر وحدت اسلامی یک فکر زودگذر تازه‌پا نیست، بلکه از اعماق دل ما می‌جوشد. سنتی برای خود سنتی است، شیعه هم برای خود شیعه است، هرکدام عقاید و مناسکی دارند و هیچ‌کدام دیگری را مجبور نمی‌کند که مثل من وضو بگیر یا اعمال دیگر را مثل من انجام بده. حقیقت این است که هر دو به خدای واحد، قبله واحد، پیامبر واحد، اهداف و ارزش‌های واحد و به اسلام واحد معتقدند. چرا اینها را فراموش کنیم؟!^۲

۶. مجاهدت و تلاش عالمان و مسئولان

در کنار عالمان، حاکمان و مسئولان کشورهای اسلامی نیز باید در راستای تحقق وحدت اسلامی بکوشند. بر اساس قانون اساسی، به حکم آیه کریمه «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ»^۳ همه مسلمانان یک امت‌اند و دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش پیگیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد.^۴ به فرموده مقام معظم

۱. مرتضی غرهبان، «بازشناسی رویکردهای تبلیغات حوزوی در عصر آیت‌الله بروجردی»، ص ۷۶.

۲. سیدعلی خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم زاهدان، ۱۳۸۱/۱۲/۰۲.

۳. انبیا: ۹۲.

۴. قانون اساسی، اصل ۱۱.

رهبری، لازمه تحقق این امر، تلاش و مجاهدت مسئولان است: «همه مقصودهای بزرگ محتاج مجاهدت‌اند. هیچ مقصود بزرگی نیست که بدون مجاهدت حاصل شود. اتحاد بین مسلمان‌ها هم بدون مجاهدت حاصل نخواهد شد. وظیفه ماست که برای اتحاد دنیای اسلام مجاهدت کنیم»^۱.

۷. تعاون و همکاری

یکی از راهکارهای تحقق وحدت و اتحاد امت اسلام، تعاون و همکاری مسلمانان است. خداوند متعال در توصیه به تعاون و همکاری می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ»^۲ و [همواره] در راه نیکی و پرهیزکاری با هم همکاری کنید». از این آیه استفاده می‌شود که بهترین همکاری و همیاری در سایه اتحاد و وحدت شکل خواهد گرفت.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. جلالی، حسین، «درآمدی بر بحث "بینش"، "گرایش"، "کنش" و آثار متقابل آنها»، نشریه معرفت، ش ۵۰، ۱۳۸۰ ش.
۲. خمینی، سیدروح‌الله؛ صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^{علیه السلام}، ۱۳۸۶ ش.
۳. دشتی، محمد، نهج البلاغه، قم: نشر بضعة الرسول، ۱۳۹۸ ش.
۴. شرف‌الدین، عبدالحسین، اجتهاد در مقابل نص، مترجم: علی دوانی، قم: دفتر نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۵ ش.
۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ ۴، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ق.
۶. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، چ ۳، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۴ ش.
۷. غرسبان، مرتضی، «بازشناسی رویکردهای تبلیغات حوزوی در عصر آیت‌الله بروجردی»، پژوهشنامه تبلیغات اسلامی، س ۴، ش ۹، ۱۴۰۲ ش.
۸. متقی‌الدین هندی، علاءالدین علی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحديث، ۱۳۷۴ ش.

۱. سیدعلی خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۸۷/۱۲/۲۵.

۲. مائده: ۲.

۹. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۴۲۲ ق.
۱۰. مطهری، مرتضی، نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر، تهران: صدرا، ۱۳۸۹ ش.
۱۱. مطهری، مرتضی، یادداشت‌های استاد مطهری، تهران: صدرا، ۱۳۸۲ ش.